

Β' Στάσιμο
Στίχοι 1425-1499
Ύμνος στη Δήμητρα και την Περσεφόνη
Η Ελένη, τα μυστήρια, οι βακχικές τελετές

1. Το δεύτερο στάσιμο της «Ελένης» έχει τη μορφή ενός ύμνου στους θεούς, προπάντων δε στη Δήμητρα και στην Περσεφόνη. Μαζί τους υμνούνται ακόμη η Άρτεμη, η Αθηνά, οι Νύμφες, η Αφροδίτη, οι Χάριτες, ο Διόνυσος, ενώ γίνεται αναφορά τόσο στα Ελευσίνια Μυστήρια, όσο και στις Διονυσιακές εορτές. Πραγματικά προβληματίζει το σύγχρονο μελετητή του δράματος η σχέση που μπορεί να έχει αυτό το χορικό του Ευριπίδη με το θέμα της «Ελένης». Μπορεί βέβαια να διακρίνουμε την αντιστοιχία που υπάρχει ανάμεσα στα θέματα της απαγωγής της Περσεφόνης από τον Πλούτωνα και της αρπαγής της Ελένης από τους θεούς που τη μεταφέρουν στην Αίγυπτο. Επίσης κινητήρια δύναμη και στις δυο περιπτώσεις είναι η θέληση του Δία. Πάντως στο παραδεδομένο κείμενο του στάσιμου υπάρχουν κενά και δημιουργούνται φιλολογικά προβλήματα για τη σωστή συμπλήρωσή τους και το νόημα που αποκτούν με αυτό τον τρόπο οι «προβληματικοί» στίχοι του. Αυτό συμβαίνει κυρίως στη δεύτερη αντιστροφή του κειμένου. Εκεί έχουν δοθεί αρκετά διαφορετικές ερμηνείες.

2. Στην πρώτη στροφή, όπου αρχίζει η εξιστόρηση του θέματος της Δήμητρας, ο ποιητής ταυτίζει το πρόσωπο της θεάς της γεωργίας με μια ακόμη παλαιότερη θεότητα: τη «Μάνα των θεών», γνωστή ως Ρέα ή ως Κυβέλη (κυρίως στη Μικρά Ασία). Συμπλέκονται δηλαδή εδώ σε ενιαίο μύθο δυο διαφορετικές μυθολογικές παραδόσεις. Το γεγονός αυτό μας παραπέμπει στο φαινόμενο του θρησκευτικού «συγκρητισμού», δηλαδή της ανάμιξης διαφορετικών θρησκευτικών παραδόσεων και λατρειών, το οποίο αρχίζει να εκδηλώνεται στην Αττική και γενικά στην Ελλάδα, στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ., για να προχωρήσει ακόμη περισσότερο στον επόμενο αιώνα και να γίνει κυρίαρχο πια φαινόμενο στην ελληνιστική εποχή.

Η παρουσίαση της ιστορίας της απαγωγής της Κόρης «με το ανείπωτο όνομα» (δηλαδή της Περσεφόνης) παραπέμπει το θεατή της τραγωδίας στις τελετές των Ελευσίνιων Μυστηρίων, όπου τόσο το όνομα της Περσεφόνης, όσο και γενικότερα όλο το περιεχόμενο των μυστηριακών τελετών ήταν αυστηρά απαγορευμένο να αναφέρονται και να κοινοποιούνται από τους «μύστες» στους άλλους ανθρώπους, τους «αμύητους».

Η Μάνα των θεών (ή η Δήμητρα) περιπλανιέται στη γη για να βρει τη χαμένη της Κόρη. Ο ποιητής περιγράφει με δυναμικό τρόπο το ταξίδι και το άρμα της θεάς. Πρέπει οι θεατές του έργου να φανταστούν αυτό το ταξίδι, ακούγοντας μια ανάλογη μουσική υπόκρουση κρουστών μουσικών οργάνων, που συνοδεύουν το χορικό τραγούδι κι αποδίδουν το αντίστοιχο περιεχόμενο των στίχων. Η θεά συνοδεύεται στο ταξίδι της αναζήτησης από την Άρτεμη και τη Αθηνά με πλήρη πολεμική εξάρτυση, αλλά η αναζήτησή της δεν αποδίδει καρπούς, αφού η απαγωγή της Περσεφόνης από τον Πλούτωνα, θεό του Άδη, είναι σύμφωνη με τη θέληση του Δία.

3. Στην πρώτη αντιστροφή το ανώφελο ταξίδι της Δήμητρας τελειώνει στις χιονοσκεπαστες κορυφές της Ίδης «στις βίγλες των Νυμφών». Και τότε ξεσπάει η θλίψη της Δήμητρας που καταλήγει σε όλεθρο για την ανθρωπότητα! Η θεά της φύσης και των καρπών αφήνει τη γη χωρίς χορτάρι, χωρίς καρπούς. Πεθαίνουν τα ζώα και οι άνθρωποι. Η καταστροφή απλώνεται παντού. Και οι θεοί του Ολύμπου στερούνται τις προσφορές και τις θυσίες τους. Ο μύθος, όπως τον αναπτύσσει ο Ευριπίδης, φανερώνει το μέγεθος της θλίψης της μάνας-θεάς που συμβολίζει την ίδια τη φυσική γονιμότητα και καρποφορία. Η Δήμητρα, σύμβολο της φύσης και της γονιμότητας της γης, αποτελεί την εξέλιξη της πανάρχαιας «θεάς της γονιμότητας» που δέσποσε στον προϊστορικό κόσμο.

4. Στη δεύτερη στροφή του Στάσιμου ο Δίας δίνει πλέον την αναγκαία λύση για τη σωτηρία της ανθρωπότητας που δυστυχεί: Στέλνει παρηγοριά στην πονεμένη Δήμητρα τις Χάριτες, τις Μούσες και την Αφροδίτη, που με εξαίσια μουσική και χορούς απαλύνουν τον πόνο της. Η Δήμητρα επιτέλους χαμογελάει και πάλι, κι έτσι αποκαθιστάται η διαταραγμένη ισορροπία της φύσης. Το κείμενο εδώ είναι γεμάτο από την πανδαισία των πνευστών και κρουστών μουσικών οργάνων που αποδίδουν τις θεϊκές μελωδίες (τύμπανο, αυλοί-φλογέρες). Αν και δεν μας έχει διασωθεί το αρχαίο «μέλος», πρέπει να φανταστούμε στο σημείο αυτό κάτι το ιδιαίτερα εντυπωσιακό. Όπως εντυπωσιακός πρέπει να ήταν κι ο χορός των γυναικών της χορωδίας, που συνοδεύει το τραγούδι τους. Με τον τρόπο αυτό ο Ευριπίδης τονίζει ιδιαιτέρως τη σημασία της μουσικής τέχνης στην ανθρώπινη ζωή. Η μουσική μπορεί να διώξει τη θλίψη και την κατήφεια και να φέρει την παρηγοριά ακόμη και στις πιο θλιμμένες ανθρώπινες καρδιές. Για το λόγο αυτό έχει παραλλάξει το μύθο της Δήμητρας και της Περσεφόνης, σε σύγκριση με την παραδεδομένη εκδοχή του που συνήθως τέλειωνε με την απόφαση του Δία για την παραμονή της Περσεφόνης για εννιά μήνες πάνω στη γη, μαζί με τη Δήμητρα κάθε χρόνο (συμβολισμός του κύκλου της σποράς, της άνθισης και της συγκομιδής του σταριού και των άλλων καρπών της γης). Την κλασική αυτή εκδοχή του μύθου συναντάμε σε άλλα αρχαία κείμενα και κατεξοχήν στον «Ομηρικό Ύμνο στη Δήμητρα», όπου η αποκατάσταση της γαλήνης της θεάς και του κόσμου ολόκληρου συνδέεται με την παράδοση από τη Δήμητρα στους ανθρώπους των Ελευσίνιων μυστηρίων. Είναι πολύ πιθανό πίσω από την εκδοχή του μύθου της παρηγοριάς της θεάς Δήμητρας από τη μουσική και το χορό, ο Ευριπίδης να στέλνει ένα αντίστοιχο κοινωνικό μήνυμα στους συμπολίτες του, να παρηγορηθούν κι αυτοί μέσα από τις εορτές της πόλης για τη συμφορά που τους έχει βρει μόλις ένα χρόνο πριν την παράσταση της «Ελένης»: την καταστροφή του αθηναϊκού στρατού στη Σικελία.

5. Στη δεύτερη αντιστροφή, όπου και υπάρχουν τα φιλολογικά προβλήματα που προαναφέραμε, τα οποία οδηγούν σε διαφορετικές ερμηνείες των στίχων, το μόνο σίγουρο είναι ότι ο ποιητής εξυμνεί την αξία και τη σημασία των Διονυσιακών εορτών στην ανθρώπινη ζωή. Αυτό ακριβώς συνάγεται από την αναφορά στα σύμβολα αυτής ακριβώς της «οργιώδους» θεϊκής λατρείας, που αποτελούσε το μεγαλύτερο ετήσιο λαϊκό πανηγύρι των αρχαίων Ελλήνων (και που προέκτασή του στη νεότερη εποχή είναι η εορτή της αποκριάς και του καρναβαλιού, με τις μεταμφιέσεις, τα σκώμματα και την ανελέητη σάτιρα). Η αναφορά στο Διόνυσο και στις λατρευτικές του τελετές συνδέει την τραγωδία με τις ρίζες της, το διθύραμβο του Διονύσου, ενώ η σύνδεση των Διονυσιακών τελετών με τη λατρεία της Δήμητρας, φανερώνει ότι στα τέλη του 5^{ου} π.Χ. αιώνα δεν υφίσταται πλέον η παλαιότερη βαθιά κοινωνική διάσταση που υπήρχε ανάμεσα στις δυο λατρείες (αριστοκρατική λατρεία της Δήμητρας και Ελευσίνια Μυστήρια αφενός- λαϊκή λατρεία του Διόνυσου αφετέρου).

Από κει και πέρα, ανάλογα με τον τρόπο που θα διαβαστεί και θα ερμηνευτεί το φθαρμένο κείμενο της παράδοσης, άλλοι μεταφραστές αποδίδουν το λόγο του Χορού ως μια αναφορά του στην Ελένη, όπως κάνει ο μεταφραστής Τάσος Ρούσος (βλ. τη μετάφρασή του στα διδακτικά εγχειρίδια του Γυμνασίου) ενώ άλλοι δίνουν τελείως διαφορετικές ερμηνείες (λένε ότι οι στίχοι του Χορού αφορούν άλλα πρόσωπα, θεών είτε ανθρώπων: την Περσεφόνη, την Αφροδίτη, ακόμη και τον Αθηναίο πολιτικό Αλκιβιάδη που κατηγορήθηκε ότι βεβήλωσε τις ερμαϊκές στήλες ή και τα ελευσίνια μυστήρια, διακωμωδώντας τα...)

Το νόημα των φθαρμένων αυτών στίχων είναι ότι κάποιο πρόσωπο έχει αγγίξει κι έχει θίξει πράγματα ιερά, βωμούς και θυσίες, που επέσυραν την οργή της «Μεγάλης θεάς» (ή Μάνας θεάς, στην άλλη ερμηνεία). Είναι δύσκολο να καταλάβουμε σε ποιο σημείο όλα αυτά αφορούν την Ελένη, γιατί ο γνωστός παραδεδομένος της μύθος σε όλες του τις γνωστές παραλλαγές, δεν μας αναφέρει τίποτε σχετικό με κάποιο

θρησκευτικό ατόπημα της Ελένης. Η ερμηνεία των σχολικών βιβλίων κλίνει σε μια τέτοια εκδοχή, αν και δεν γνωρίζουμε σε ποιο ακριβώς σφάλμα της Ελένης αναφέρεται. Στην εκδοχή του προσώπου της Ελένης οδηγεί ο τρόπος με τον οποίο κλείνει η μετάφραση της αντιστροφής από τον Τ. Ρούσσο: η ευχή του Χορού στην Ελένη, όλα στο εξής να πάνε καλά στη ζωή της.

Από όλες τις πιθανές ερμηνείες του σκοτεινού αυτού σημείου του κειμένου, η μόνη εκδοχή που θα μπορούσε να έχει σχέση με κάποια θρησκευτική βεβήλωση είναι μόνον εκείνη του Αλκιβιάδη. Γιατί ούτε η Περσεφόνη ούτε και η Αφροδίτη, θέες κι οι δυο του αρχαίου μύθου, μπορεί να κατηγορηθούν για θρησκευτικό ατόπημα. Αλλά πάλι, πώς συμβαίνει να μην έχει σωθεί καθόλου αναφορά στο όνομά του και κυρίως, πώς θα έκανε μια τέτοια αναφορά ο Ευριπίδης στο πρόσωπο αυτό το 412 π.Χ. όταν ο Αλκιβιάδης θεωρείται ακόμη προδότης της Αθήνας και δεν έχει καταφέρει να αποκατασταθεί;

Με το άλυτο αυτό πρόβλημα κλείνουν την προσέγγισή τους στο Στάσιμο αυτό οι μελετητές του έργου. Ωστόσο, η ομορφιά του μύθου της Δήμητρας, η μουσική πανδαισία του χορικού αυτού τραγουδιού είναι αδύνατο να χαθούν κάτω από τη διαμάχη των φιλόλογων – ερμηνευτών. Αυτή την ομορφιά της ποίησης και της μουσικής πρέπει μνα κρατήσουμε κι εμείς από τη σύντομη αυτή προσέγγιση στο δεύτερο Στάσιμο της «Ελένης».

